

The article deals with some organization-pedagogical conditions which are conducive to effective upbringing of leader's position of junior school learners. The forming of leadership motivation in primary school age, the individualization of leader's position's training, the training of leadership behavior and realization of leader's functions by different means are represented. The improvement of teachers' and parents' pedagogical competence according to researched subject is considered.

Key words: leader, leadership, person's position, leader's position, organization-pedagogical conditions, leader's status, leadership motivation, leadership behaviour, leader's functions.

В статье определены организационно-педагогические условия, выполнение которых способствует эффективному воспитанию лидерской позиции у младших школьников во внеурочной деятельности. В частности, рассмотрено формирование мотивации лидерства у учеников начальных классов, индивидуализации процесса освоения лидерской позиции, обеспечение возможностей проявления школьниками лидерского поведения, игровое моделирование способов выполнения лидерских функций. Внимание уделено также усовершенствованию психолого-педагогической компетентности учителя и родителей по данному вопросу.

Ключевые слова: лидер, лидерство, позиция личности, лидерская позиция, организационно-педагогические условия, лидерский статус, лидерская мотивация, лидерское поведение, лидерские функции.

72.4-37.03

Павленко О.В.

ПРОЕКЦІЯ МОРАЛЬНОСТІ НА ПРОЦЕС ТВОРЧОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Статтю присвячено дослідженню проблеми формування моральних якостей у процесі творчості учнів початкової школи.

Ключові слова: моральність, індивідуальний моральний досвід, творчість, гармонійний розвиток, особистісно орієнтоване навчання, дидактичний посібник.

Характерною стратегічною лінією сучасної політики в галузі реформування початкової школи є прагнення позитивних змін з метою реалізації особистісно орієнтованої системи навчання та виховання молодших школярів. Незважаючи на певні здобутки та глибину змін, залишається майже не дослідженим один з найважливіших аспектів гармонійного розвитку особистості учнів – моральний розвиток. Нами було розроблено та апробовано експериментальний посібник, основою якого є добірка оповідань В.О. Сухомлинського різної тематики. Ефективністю такої форми роботи є можливість націлити дитину на конкретну ситуацію з етичними викликаннями, оскільки ми маємо діагностувати рівень індивідуального морального досвіду кожної особистості з метою подальшого її розвитку та вдосконалення. Звідси і актуальність теми дослідження.

Метою дослідження є визначення рівня морального розвитку сучасних учнів початкової школи та його проекції на творчість школярів Павлиської ЗОШ І-ІІІ ст., Чернігівської ЗОШ №25 та виявлення факторів впливу на морально-етичну сферу учнів початкових класів.

Концептуальною ідеєю дослідження є положення про те, що дитина – це складна біосоціальна система, а традиційна школа як структура навчального процесу, на жаль, поки що є досить примітивною, тому і програма повноцінної особистісної реалізації молодшого школяра потребує нетрадиційного, інноваційного креативного підходу.

Гіпотеза дослідження. В основу дослідження покладено припущення про те, що результати процесу творчості молодших школярів взагалі і літературної творчості зокрема, дають можливість діагностувати рівні розвитку морально-етичної сфери особистості.

Основним завданням дослідження є розробка і апробація дидактичного посібника для позакласного читання.

Методологічною основою дослідження є теорія наукового пізнання, що стверджує єдиність емпіричного і практичного, комплексний підхід, за яким проблема, що досліджується, розглядається як невід’ємна складова гармонійного розвитку особистості; положення про особистісну орієнтованість процесу навчання, виховання та розвитку; індивідуалізація та диференціація, особистісно-діяльнісний підхід у педагогічній і психологічній науках; сучасні досягнення інноваційного підходу до форм та методів організації навчально-виховного процесу в початковій школі; міжпредметна інтеграція (образотворче мистецтво, література, педагогіка, психологія, лінгвістика); результати науково-методичних досліджень відомих вітчизняних та зарубіжних педагогів, методистів, психологів.

Теоретичною основою дослідження є педагогічна спадщина (Русова С.Ф., Сухомлинський В.О., Ушинський К.Т., Амонашвілі Ш.О.), психологічний аспект проблеми (Виготський Л.С., Зінченко П.І., Костюк Г.С., Леонтьєв О.Н., Ж. Піаже), роботи методистів з питань формування моральних якостей у процесі творчості (Омельченко Л.О., Гавриш Л.В., Хоружа П.О.).

Дослідження ґрунтувались на основних положеннях Конституції України, Закону України “Про мови”, “Про освіту”, Державні національні програми “Освіта. Україна XXI століття”, Національній Доктрині розвитку України у XXI столітті, Державному стандарті початкової загальної освіти.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що розроблено та апробовано експериментальний дидактичний посібник для позакласного читання, робота з яким сприяє діагностуванню стану розвитку морально-етичної сфери молодшого школяра та впливає на її подальший розвиток, що має важливе значення в контексті формування гармонійно розвинутої особистості.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у виявленні проблем і недоліків попереднього виховного впливу на особистість молодшого школяра з метою їх усунення та орієнтації на подальше удосконалення якості навчання, виховання та розвитку особистості як системи.

Означена проблема не є достатньо висвітленою на рівні початкової школи і, на нашу думку, потребує інноваційного креативного підходу, хоча гармонійний розвиток особистості взагалі і розвиток моральності і творчості зокрема, були предметом дослідження, обґрунтування та жвавих дискусій ще за доби античності. Так, Платон вбачав позитивний вплив на розвиток особистості дитини в іграх, казках, піснях. Ідеї виховання морального потенціалу особистості знаходять своє відображення в спадщині Арістотеля, який наголошував на трикомпонентній структурі душі (рослинна, тваринна, розумова) і, відповідно, на необхідності фізичного, морального і розумового виховання [6, 56]. Демокріт надавав великого значення моральним вихованню у вихованні дітей і молоді [6, 59]. За Марком Фабієм Квінтіліаном, важливим є також рівень мовленнєвого розвитку дітей [6, 90].

Важливу роль проблема відігравала у вітчизняній та світовій педагогічній науці. Зокрема, ми поділяємо думку А.Я. Коменського про те, що основою доброї поведінки дітей є добрий приклад старших [6, 96], ця ідея має своє продовження у спадщині Гельвеція, який стверджує, що дитина щодня спостерігає розрив між моральними настановами і поведінкою вихователя [6, 132]. Ж.-Ж. Руссо вважав, що період морального виховання, розвитку відбувається в віковому інтервалу від 15 років до повноліття.

Й.Г. Песталоцці метою морального виховання дітей вважав виховання у них любові до людей [7, 34]. Думку ж Й.Ф. Гербарта ми ставимо певною мірою під сумнів, оскільки він наполягає, що в дитині необхідно приборкувати „дикість” для ефективного морального розвитку [7, 145]. Проте це загалом зводилось до придушення самостійності і, зрозуміло, що в таких умовах про творчість не йдеться, на відміну від „Йена-план” школи П. Петерсена, який вважав одним з основних принципів вільну активність дітей [7, 96]. Його погляди є ближчими до запиту цього часу, але їх реалізація є неможливою без зміни змісту і методів навчання. Виразником такої думки є також С. Френе, у програмі „Школи радості” він підкреслює важливий момент – сприяє розвитку розумового і морального виховання [7, 98], а це певною мірою імпонує суті нашої проблеми. Як і методи розвитку творчого потенціалу особистості школяра „Школи для життя” Ж.-О. Декролі [7, 59].

Визначаючи проблему дослідження в рамках вітчизняної педагогічної науки, знаходимо моральних концептуальних положень у спадщині Г.С. Сковороди. Метою морального виховання, на його думку, має бути підготовка гармонійно розвиненої, щасливої, корисної для суспільства, здатної критично аналізувати свої вчинки людини [6, 167]. Подібні думки висловлювали й інші вчені, наприклад, А.С. Макаренко, Ш.О. Амонашвілі мали подібні переконання. Окремі аспекти формування творчої, високоморальної особистості молодшого школяра знаходимо в педагогічному надбанні В.О. Сухомлинського [14, 89]. Значний внесок у вивчення моральних аспектів проблеми дослідження зробили такі сучасні вітчизняні вчені, як І.А. Зязюн, В.Г. Кузь, Л.М. Масол, Є.Г. Родчанин, О.Я. Савченко.

В педагогії загальні питання формування творчої особистості досліджували І.Д. Бех, І.В. Савицький, Г.С. Крутенський та ін.

Вважаючи на високий рівень зацікавленості компонентами проблеми нашого дослідження, незважаючи на окремих напрацювань вчених дові, що саме проблемі формування моральних аспектів творчості молодших школярів не приділено належної уваги. Пошук альтернативних шляхів розв'язання завдань, що виникають в контексті окресленої проблеми, спонукало до створення авторського дидактичного експериментального посібника для морального читання.

Однією з функцій цього посібника є те, що діти мають можливість висловити письмово свої думки, враження від прочитаного, вдосконалити вміння, знаходити головну думку твору, а також спробувати самостійно книгу. Як уже згадувалось раніше, посібник складається з оповідань В.О. Сухомлинського, переважна більшість яких залишилася за межами запланованого експериментального матеріалу. В умовах експерименту були учні 1-4-х класів. Отже, маємо розглянути результати дослідження на прикладі одного з оповідань. Оповідання "Скляний чоловічок" дає можливість дітям проаналізувати власні вчинки, виявити рівень емпатії, оцінити свою відповідальність. До оповідання було дібрано такі запитання:

1. Якщо в тебе був скляний чоловічок, чи міг би він потемніти? Від чого?
2. А як ти ставишся до своїх друзів? У тебе є найкращий друг? Напиши про нього.
3. Який вчинок засуджується в оповіданні?

На дані запитання відповіли по 10 учнів з Чернігівської школи №25 та Павлівської школи.

Всі діти на перше запитання відповідали диференційовано. Розглянемо обидва варіанти відповіді на прикладі окремих відповідей:

"...здається, що мій скляний чоловічок ніколи б не потемнів" (Олександр Д., 4-Д кл., м. Чернігів).

"У мене чоловічок не потемнів би, тому що я завжди роблю діло, а потім гуляю сміло (Юля С., 4-А кл., с. Павлівш)"

У відповіді Юлі відчувається афористичність, вплив фольклору (роблю діло, а потім гуляю сміло), що свідчить про рівень начитаності дівчинки.

Відповідь Олександра є категоричною (ніколи б не потемнів).

Спільним є те, що ця частина дітей оцінює свою поведінку як таку, що не потребує заперечення.

І другий варіант:

"...здаю, що мій скляний чоловічок міг би потемніти тому, що я не виконую свої домашні завдання, не слухаю ніколи батьків. Але я завжди хочу виправитись, бо я люблю своїх маму і тата і не хочу їх засмучувати" (Ольга К., 4-А кл., м. Чернігів).

"Звичайно міг би потемніти. Адже я не завжди, коли йду гуляти, маю вивчені уроки, але потім я все одно їх добре вивчаю. Я думаю, що краще мати маму контроль, ніж скляного чоловічка як совість" (Михайло К., 4-Б кл., с. Павлівш).

Михайлик вважає свою совість не зовсім чистою через те, що не з достатньою відповідальністю ставиться до навчання. Оля відчуває докори сумління за те, що не завжди слухняна, проте вона прагне виправитись ("бо я люблю своїх маму і тата і не хочу їх засмучувати").

Спільним є вплив батьків на формування світогляду, внутрішній самоконтроль.

Аналіз відповідей на друге запитання дає можливість виділити критерії, за якими діти вибирають собі друзів. Простежимо за ними на прикладі цих відповідей:

“У мене є найкраща подруга, Самбор Ірина. Вона добра, ще й трудівниця, чуйна. Якщо в мене щось негаразд, Іра завжди допоможе. Ірина ще й дуже красива дівчина: вона має блакитні очі й світле волосся” (Ганна С., 4-В кл., м. Чернігів).

“Є у мене найкращий друг. Його звали Владислав. Ми з ним дружимо дуже давно. Він дуже добрий, чуйний хлопчик, вміє і любить малювати, писати казки, має добре почуття гумору. Він дуже гарна людина і найкращий товариш” (Михайло К., 4-Б кл., с. Павлиш).

Для Михайлика важливими критеріями вибору найкращого товариша є внутрішні, власне людські якості (“добрий, чуйний, дуже гарна людина”) та і коло інтересів (“вміє і любить малювати, писати казки”).

Ганна, окрім внутрішніх якостей, значну увагу приділяє ще й зовнішності (дуже красива дівчинка).

Спільним є те, що кожен учень знає ціну дружби і в кожного є найкращий товариш. Досить цікавими є висновки з прочитаного; наприклад:

“Засуджується те, що хлопчик забув про свого товариша” (Дмитро Л., 4-А кл., м. Чернігів).

„В оповіданні засуджується лінь, безвідповідальність, байдужість” (Альона Р., 4-А кл., с. Палиш).

Відповідь Альони є значно ширшою. Дівчинка оперує абстрактними досить об’ємними поняттями (лінь, безвідповідальність, байдужість).

Дмитро зводить увесь виховний вплив до проблеми дружби (забув про свого товариша). Спільним є засудження компромісів із совістю в щоденній взаємодії з людьми, у дружбі.

Підсумовуючи результати роботи над оповіданням, бачимо, що діти завжди мають свою думку з кожного приводу, але не завжди мають можливість її висловити. Саме для того, щоб творче завдання, яке виконували учні, базувалось на співпраці, співрозумінні, призначено ключове слово, орієнтоване на діалог з дитиною. Школярі писали нібито рецензію на дидактичний посібник. На жаль, жоден учень Чернігівської школи №25 не взяв участі у написанні “рецензії”, на відміну від павлиських школярів, які, навпаки, жваво відгукнулися:

“Читаючи оповідання та малюючи ілюстрації, відчував зацікавленість працюючи з цим посібником. Я ніби проживав життя разом з героями їх казок. Вчився доброти” (Андрій Ц., 3-Б кл.).

“Працювати було дуже цікаво, адже, читаючи і обмірковуючи кожне оповідання, вмісно вдаємося до особистої критики, а це дуже корисно” (Руслан Б., 3-А кл.).

“Мені дуже сподобалось відповідати на запитання, висловлювати свою думку. Я завжди думаю над чим замислювалася, коли прочитала оповідання Василя Олександровича, адже вмію так описати деякі ситуації із життя, що навіть хочеться плакати” (Альона С., 4-Б кл.).

“З цією книжечкою мені було працювати цікаво. Сподобалось малювати ілюстрації до відповіді на запитання, ставити себе на місце головних героїв і давати їм поради. Я бачила, щоб таких книжечок було побільше” (Альона Р., 4-А кл.).

Таким чином, отримані експериментальні дані свідчать про правомірність висунутої гіпотези, що підтверджує ефективність розробленого нами посібника.

У висновках на основі проведеного нами історико-педагогічного й експериментального дослідження сформульовані основні результати роботи:

- 1) виявлено і охарактеризовано особливості сучасного психолого-педагогічного завдання про формування моральних якостей і творчу діяльність молодшого школяра;
- 2) розроблено, науково обґрунтовано та експериментально перевірено дидактичний посібник для позакласного читання.

Виходячи з результатів дослідження, можна рекомендувати використовувати розроблену форму роботи в навчально-виховному процесі початкової школи з подальшим удосконаленням відповідно до потреб особистості дитини та інноваційних змін.

- України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Радянська школа, 2001. – 47 с.
- Україна національна програма „Освіта”. Україна XXI століття. – К.: Райдуга, 1994. – 62 с.
- Український стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2001. – № 1 – С. 4-6.
- України „Про освіту”. – Х.: КСИЛОН, 2002. – 35 с.
- Українська Доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Освіта України. – 2001. – № 1. – С. 4-6.
- Уманська К.І., Козлова О.Г. Педагогічний аналіз інноваційної діяльності вчителя: Науково-методичний посібник. – Суми, 2001.
- Уманська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К. Академвидав, 2004. – 352 с. (Альма-матер)
- Уманець О.Б. Вплив мовної компетентності на комунікативну культуру майбутнього педагога // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Випуск 10. Серія: Педагогічні науки. Збірник. – Чернігів: ЧДПУ. – 2001. – С. 74-79.
- Українські технології. Навчально-методичний посібник. За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2004.
- Уманський О.В. Погляди В.О.Сухомлинського на трудове виховання учнів у контексті сучасності // Педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського: погляд крізь роки: Збірник наукових статей. Заг. ред. С.В.Завашкий, С.Я. Суярко – Чернігів: ЦНТІ, 2004. – 176 с., С. 77-79.
- Уманський О.В. Актуальність ідей В.О.Сухомлинського в системі морального виховання молодших школярів // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість. – К., 2003. – Т.3. – С. 183-186.
- Уманський О.В. В.О.Сухомлинський очима сучасних дітей // Актуальні проблеми реформування сучасної початкової школи: Міжвузівська студентська науково-практична конференція. Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2005. С.14-15.
- Сухомлинський В.О. Казки школи під блакитним небом. – К.: Радянська школа, 1989. – 191 с.
- Сухомлинський В. Сердце отдаю детям. – К.: Радянська школа, 1984. – 288 с.

The article devoted to research of the problem of forming morale qualities at the process of elementary school's pupils creation.

Key words: *morality, individual morale experience, creation, harmonic development, personality oriented teaching, school appliances.*

Статья посвящена исследованию проблемы формирования моральных качеств в процессе творчества учеников начальной школы.

Ключевые слова: *моральность, индивидуальный моральный опыт, творчество, гармоническое развитие, личностно ориентированное обучение, дидактическое пособие.*